

ўсе да магілья») адчуваецца найбольшая залежнасць паэта ад мадэрнісцкіх плыняў, хоць поўны грунт гэтыя матывы мелі і ў рэальным жыцці, у настроях самога паэта. Але ў выніку выдавочнай арыентацыі Багдановіча на тагачасную мастацкую практыку паэтаў рознай ідэйна-творчай пазіцыі і эстэтыкі філасофская аснова твора ўступала ў супярэчнасць з усёй змястоўнай гуманістычнай канцэпцыяй творчасці паэта, з яго ідэяй паўнаты і цэльнасці жыцця. Багдановіч і сам адчуваў гэта, таму ён досыць крытычна ставіўся да ўласных вершаў, напісаных пад уплывам іншай літаратурнай традыцыі. У лісце ў рэдакцыю «Нашай нівы» ад 29 ліпеня 1912 г. ён пісаў: «Ва ўсякім разе пераклады з Верлена больш вартыя друку, чым гэтыя трафарэты, да ліку каторых трэба прыпісаць і верш «Шмат у нашым жыцці ёсць дарог»⁹.

Што ж значылі «Вольныя думы» ў творчасці Багдановіча? У гэтым паэтычным цыкле, як і ў многіх іншых творах, увасаблялася ідэя далучэння беларускай літаратуры да шматграннага мастацкага вопыту сусветнай літаратуры праз развіццё яе ідэй, матываў і вобразаў, паэтычна асэнсоўваліся складаныя эстэтычныя праблемы. У змястоўным плане невялікі паэтычны цыкл выяўляў маштабнасць і дыялектычную супярэчнасць спасціжэння філасофіі жыцця. «Паэт можна праходзіць горкі шлях пошуку ісціны, зазіраючы ў такія глыбіні і супярэчнасці быцця, куды наша паэзія яшчэ не адважвалася зірнуць»¹⁰.

«Вольныя думы» належаць да філасофска-медытатыўнай лірыкі. Пераважае дакладнасць паэтычных вобразаў, аўталагічная мова спалучаецца са змястоўнай метафарычнасцю («ў душы гарыць агонь нуды, — пануры, чорны»), спакойная рэфлексія — з эмацыянальнасцю зваротаў, пытальных і клічных інтанацыяў. Рытміка-метрычная аснова цыклу досыць разнастайная: класічныя ямб, харэй, анапест, амфібрахій. Маналагічная кампазіцыя вершаў ускладняецца дыялогам.

¹ Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. Мн., 1991. Т. 1. С. 124. Далей спасылкі на гэтыя выданне даюцца ў тэксце.

² Лойка А. Максім Багдановіч. Мн., 1966. С. 83.

³ Стральцоў М. Загадка Багдановіча. Мн., 1969. С. 103.

⁴ Конон В. М. Демократическая эстетика Белоруссии. Мн., 1971. С. 114.

⁵ Купала Я. Збор твораў: У 7 т. Мн., 1973. Т. 3. С. 85.

⁶ Антология русской лирики первой четверти XX века. М., 1991. С. 29.

⁷ Багдановіч М. Поўны збор твораў. Т. 1. С. 133.

⁸ Конон У. Святло паэзіі і цені жыцця. Мн., 1991. С. 144—145.

⁹ Багдановіч М. Збор твораў: У 2 т. Мн., 1968. Т. 2. С. 499.

¹⁰ Чабан Т. // Багдановіч М. Поўны збор твораў. Т. 1. С. 506.

К. А. МЕЛАНЫНА

АСАБЛІВАСЦІ ЎВАСАБЛЕННЯ ТЭМЫ ЧАСУ Ў ТВОРЧАСЦІ А. І. УВЯДЗЕНСКАГА

Катэгорыя часу — адна з асноўных, з тых, што азначаюць светапогляд пісьменніка, увасабляюць (разам з катэгорыяй прасторы) яго «космас». Яна носіць філасофскі характар і можа існаваць як праблема творчасці ці як зерне паэтыкі. У Аляксандра Увядзенскага яна прысутнічае амаль ва ўсіх творах, ці як простае зазначэнне, ці як асноўнае пытанне. Безумоўна, Увядзенскі не першы, хто звярнуўся да гэтай тэмы, але ж яго падыход, які заснаваны на індывідуальным светаўспрыманні, вельмі спецыфічны.

Зыходзячы з таго, што «наша логіка і наш язык не соотнотствуют времени ни в каком, ни в элементарном, ни в сложном понимании»¹, Увядзенскі дыскрэдытуе ўвесь рад значэнняў, якія замацаваліся ў чалавечай свядомасці за паняццем часу.

Увядзенскі адмаўляе магчымасць даць азначэнне часу як працягласці чаго-небудзь, што вымяраецца імгненнямі, хвілінамі, гадзінамі, прымаючы за рэальную з'яву існаванне толькі аднаго мігу, цяперашняга. «Прежде чем прибавится новая секунда, исчезнет старая» (Т. 1. С. 83), а з прычы-

ны таго, што нельга параўнаць існуючае з ужо неіснуючым, — немагчыма казаць аб роўнасці прамежкаў і, такім чынам, аб падліку часу. Акрамя таго, каб які-небудзь адрэзак часу было магчыма назваць гадзінай, патрэбна, каб ён валодаў пэўнай цэльнасцю, а гэтаму замінае няўлоўнасць і неабарачальнасць часу. «Последние час или два перед смертью могут быть действительно названы часом... Их можно пощупать... Они плотны и неизменны» (Т. 2. С. 81).

Крытыка Увядзенскага накіравана таксама на паняцце часу як прамежку той ці іншай працягласці. Па-першае, гэта ўзрост. «Умирающий в восемьдесят лет и в десять лет имеют только секунду смерти» (С. 83). Па-другое, разбуральная праца датычыцца часу ўчынення дзеяння і разгортвання падзей. П'еса «Ёлка у Ивановых» абмежавана суткамі (такім чынам, захавана класіцыстычнае адзінства часу). У гэтым адрэзку часу няма руху, змен; аднак кожная карціна пачынаецца і заканчваецца дакладнай адзнакай часу. «События не совпадают со временем» (С. 81), — пісаў Увядзенскі ў «Серой тетради». Паэт таксама дыскрэдытуе такое значэнне, як пара дня. Прыкладам таму з'яўляюцца рэмаркі ў п'есе «Ёлка у Ивановых»: «На стенке слева от двери висят часы, на них 12 часов вечера» і «на часах слева от двери 12 часов ночи». Увядзенскі паказвае, што штодзённыя погляды на свет з'яўляюцца ў такой ступені супярэчлівымі і рознакаснымі, што ўспрымаюцца больш абсурднымі, чым змешчаная побач бясэнсіца.

І апошняе, аб чым належыць сказаць у сувязі з дыскрэдытацыяй значэнняў часу, датычыцца паняцця эпохі. У той жа п'есе, нягледзячы на прысутнасць у спісе дзеючых асоб прымет эпохі (пакаёўкі, настаўнікі лацінскай і грэчаскай моў), самой эпохі няма.

Своеасаблівае метаду ўвасаблення тэмы часу ў творчасці Увядзенскага заключаецца ў тым, што адначасова з катэгарычнай заявай, што «всё, что я здесь пытаюсь написать о времени, является, строго говоря, неверным» (С. 79), паэт імкнецца ўвасобіць у творах сваё ўяўленне часу. Адзначаючы, што «только непонявший хотя бы немного понял время» (С. 81), Увядзенскі ўводзіць у тэксты шматлікія абазначэнні часу. У гэтым змяшчаецца, пэўна, не спроба дасягнуць ісціны (немагчымасць гэтага пастаянназначаюцца ў творах), а імкненне да новага пагляду на рэчы. Гэта не тлумачэнне, а рэпрэзэнтацыя. Увядзенскі пазбягае гаварыць канкрэтна аб часе, як толькі наконт яго, апасродкавана, праз астараненне, праз звязванне з рознымі рэчамі і з'явамі (дрэвамі, кустамі, вадой, звярмі і г. д.). «Все участники «собранья мирового», одушевленные и неодушевленные, — являются самим временем, его интимным выражением»².

Спроба перадаць час праз прыроду можа быць звязана з тым, што ў адрозненне ад назваў гадзін, яна рэальна існуе і не залежыць ад адчуванняў чалавека, ад яго мовы, ад яго ўспрымання часу. «Рыбы ловят червяков. Подстерегает ли их ночь, подстерегает ли их день. Звери, время сидит над вами. Время думает о вас и Бог» (С. 82). І таму прырода бліжэй да сутнасці часу, чым падлікі і назвы, дадзеныя чалавекам. Акрамя таго, жывёлы і расліны — гэта свет, які існуе ў часе і абумоўлены ім. І таму час, з'яўляючыся прыметай гэтага свету, праз апошні і перадаецца. Дрэвы, вада і іншыя прадстаўляюць час у яго агульным разуменні, як характэрную рысу зямнога жыцця. Канкрэтызацыя гэтага паняцця звязана ў Увядзенскага з «ощущением раздробленности» (С. 157). «В мире летают точки. Это точки времени» (С. 153), — пісаў паэт у «Серой тетради». Аб саміх жа кропках што-небудзь дакладнае сказаць нельга. «Мы не видим точек времени» (С. 84), і таму іх тлумачэнне немагчыма. Пры шырокім разглядванні, кропка часу ў Увядзенскага — гэта прамежак паміж мінулым і вокалгненнай будучыняй, які параўноўваецца з пакоем, што мае чатыры гладкія сцяны, і найбольшае, што з яго магчыма ўбачыць, — гэта смерць на адной са сцен, таму што нельга ні азірнуцца назад, у мінулае, ні зазірнуць наперад, у будучыню.

Парадаксальна, што адначасова са сцвярдженнем аб рэальным існаванні толькі аднаго моманту — цяперашняга, які ў сваю чаргу дробіцца бясконца, і, стаўшы зусім маленькім, зыходзіць да нуля, паэт дапускае свабоду драблення і разам з гэтым наяўнасць вокамгненняў рознай велічыні і нават змешчаных адно ў другім. «Нельзя отрицать смены дня и ночи, бодрствования и сна. День — это большое мгновение» (С. 162). І, такім чынам, асноўнай прыметай моманту з'яўляецца не аднесенасць да сучаснага, а цэласнасць, шчыльнасць і абмежаванасць.

«Раздробленность времени» выяўляецца ў творах Увядзенскага ў разрабленні руху, у мільгаценні, а таксама з'яўляецца прычынай немагчымасці дакладнага ўспаміну падзей. Сцвярджаючы індывідуальнае ўспрыманне часу і спыненне апошняга з надыходам смерці, паэт нават параўноўвае час з лёсам чалавека:

«Час есть судьба...
О времени надо думать так же,
как о своей душе».

(«Четыре описания»)

Увядзенскі заўважаў, што мы ўспрымаем свет праз прызму нашага адчування часу. «Время поглощает все существующее вне нас» (С. 78).

У творчасці паэта час з'яўляецца прыметай зямнога існавання, свету, які «занес в свои таблицы неумный человек» (Т. 1. С. 148). Сама форма твораў (цыклічнасць, зваротнасць, наяўнасць паўтараў) зазначае непрадуктыўнасць часу і неістотнасць усяго, што ў ім адбываецца. Свет, які існуе ў часе і які атаясамліваецца з часам, для Увядзенскага ёсць свет, пакінуты Богам. Час пазбаўляе чалавека магчымасці наблізіцца да «безумия Божьего», да незямной «благодати», таму што ў свеце, дзе «ходят часы», дзіва немагчыма. «Время все превращает в ноль» (Т. 2, С. 79). І таму смерць, паводле Увядзенскага, — гэта адзіная і значная падзея, бо смерць ёсць спыненне часу і разумення свету ў катэгорыях абумоўленай часам свядомасці.

Але ж смерць у творах Увядзенскага — гэта толькі спыненне часу, а не яго знікненне. Герой паэмы «Кругом возможно Бог» пасля смерці выяўляе, што «той свет» мала чым адрозніваецца ад гэтага, хаця спыненне часу ўжо ўнесла нейкія змяненні ў існуючы парадак (пасля смерці Фамін губляе падлік часу). «Все это говорит об определенно двухступенчатой эсхатологической модели Введенского. Согласно этой модели, естественная смерть еще не вырывает человека из царства обусловленности и времени». І менавіта таму Фамін робіць вывад: «в нашем посмертном вращении // спасенье одно в превращении» («Кругом возможно Бог»), якое надыходзіць толькі з умяшаннем Бога. «Мир накаляется Богом», і толькі тады «вбегает мертвый человек і молча удаляет время» (Т. 1. С. 152).

Абагульняючы ўсё сказанае вышэй, магчыма адзначыць, што Увядзенскі спрабуе наблізіцца да сутнасці часу пры дапамозе сродкаў, якія адрозніваюцца ад агульнапрынятых і маюць іншую прыроду. Ён сумяшчае несумяшчальнае і выкарыстоўвае раней некранутыя магчымасці мовы. Але, «несмотря на все наши рассуждения, время стоит несокрушимое, все остается по-прежнему. Мы поняли, что время и мир по нашим представлениям невозможны. А как же на самом деле? Неизвестно» (Т. 1. С. 162). Ва ўспрыманні і інтэрпрэтацыі часу паэт з'яўляецца папярэднікам французскіх абсурдыстаў. Іх творы, што з'явіліся толькі праз 20—30 гадоў, змяшчалі прыёмы і сродкі, якія ўпершыню скарыстаў у сваіх тэкстах А. Увядзенскі.

¹ Введенский А. И. ПСС. В 2 т. М., 1993. Т. 2. С. 279 (далей цытуецца па гэтаму выданню з зазначэннем старонак у тэксце).

² Мейлах М. // Введенский А. И. ПСС. В 2 т. С. 15.